

בע"ה פרשת ויקרא תשע"ז, אוהל נחמה

אמירת הלל בבית הכנסת בערב פסח

1. ערב פסח בלוח א"י של הרב י"מ טוקצינסקי

הזכרנו כבר פעמים רבות את הלוח לדיני ארץ ישראל שהתחיל לכתוב כבר בשנת 1904 הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי. לאחרונה הזכרנו אותו כדברנו כאן על הלכות קריאת מגילה בשכונות החדשות של ירושלים.

הזכרנו שדבריו הם בבחינת מועט המחזיק את המרובה, ושדבריו צריכים לימוד.

והנה בהלכות ליל הפסח הוא כותב כך:

ואומרים הלל שלם (ויש מהפרושים שאין פותחים ואין מסיימים ברכה אלא שאומרים להש"ץ שיכוון להוציאם בברכה תחילה וסוף. וכך נהג הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל).

ר"ש סלנט היה החותן של הרימ"ט, רבה של ירושלים ומייסד ישיבת עץ חיים. חי בירושלים כשבעים שנה עד תחילת המאה ה'.

והשאלה העולה מאליה היא מה מקור הדברים האלה. **ממה נפשך אם נכון לומר הלל בתפילת ערבית, כפי שאנו אכן נוהגים, למה להימנע מלומר ברכה?**

בדרך כלל הימנעות מאמירת הברכה נובעת מאיזה שהוא ספק בחיוב, ואנו גורסים שספק ברכות להקל, ולכן נמנעים מלומר ברכה.

מה הספק באמירת ההלל בבית הכנסת בערב פסח?

נראה שבחינת אמירת ההלל בערב פסח בבית הכנסת, היא תוצאה של התפתחות הלכתית מעניינת, בה שזורים מנהגי הציבור ופסיקת הרבנים יחדיו.

2. אמירת ההלל בכלל ואמירתו בפסח בפרט על פי התלמוד הבבלי

כשבודקים בגמרא מתי עלינו לומר הלל, אנו מוצאים שאמירת ההלל קיימת רק ביום. וכך למדנו במסכת ערכין (דף י'),

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק, **שמונה עשר ימים שהיחיד גומר בהן את ההלל:** שמונה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב (הראשון) של עצרת;

ובגולה עשרים ואחד: תשעה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ושני ימים טובים של פסח, ושני ימים טובים של עצרת.

אך כנראה שבפסח מעבר לאמירת ההלל ביום הראשון בבוקר, כחלק מתפילת שחרית, יש עוד 2 מקורות נוספים לאמירת ההלל, שמקורם כבר במשנה, ואולי הם השפיעו על המנהג לומר ההלל גם בלילה.

1 מצינו בפסח שההלל נקרא עם הקרבת הקרבן ביום י"ד אחר הצהריים. וכך למדנו במסכת פסחים פרק ה משנה ז,

יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה יצתה שניה נכנסה שלישית כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית. **קראו את ההלל** אם גמרו שנו ואם שנו שלשו אף על פי שלא שלשו מימיהם רבי יהודה אומר מימיהם של כת שלישית לא הגיע לאהבתי כי ישמע ה' מפני שעמה מועטין:

2. מצינו בפסח שההלל נכלל בהגדה של פסח. וכך למדנו במסכת פסחים פרק י משניות ו' וז', עד היכן הוא אומר בית שמאי אומרים עד אם הבנים שמחה, ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים וחותם בגאולה..... (משנה ז) מזגו לו כוס שלישי מברך על מזונו רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר.

כיצד השפיעו שני המקורות הנוספים האלה של ההלל בפסח על אמירת ההלל בתפילת ערבית?

3. אמירת ההלל על פי התוספתא בפסחים ועל פי מסכת סופרים

במשנה עצמה לא מצאנו איזכור נוסף לאמירת ההלל. אבל בשני מקורות חוץ תלמודיים, כן מצאנו. המקור הראשון הוא בתוספתא.

התוספתא היא מערכת משלימה של משניות, שרבי החליט שלא לכלול בקודקס התנאי שלו. כיצד מתייחסים לתוספתא?

- אם היא **נוגדת** את האמור במשנה, פוסקים על פי המשנה.
- אם היא **משלימה** את האמור במשנה, מתחשבים בדברי התוספתא ככל האפשר.
- אם היא **מחדשת** הלכות, יש לדון בכל מקרה לגופו.

כאן מצינו תוספתא **שמשלימה** את האמור במשנה שלנו.

התוספתא מתארת מקרה בו לא ידעו לקרא את ההלל כראוי בעת אמירת ההגדה. התוספתא מציעה להפסיק באמירת ההגדה, ללכת לבית הכנסת כדי לומר את ההלל, ולשוב אחר כך הביתה להמשך הסדר. וכך למדנו שם,

1. תוספתא פסחים, (ע"פ ליברמן, פרק י הלכה ח),

בני העיר שאין להן מי שיקרא את ההלל (בביתם) הולכין לבית הכנסת וקורין פרק ראשון, והולכין ואוכלין ושותין (בבית) וחוזרין ובאין (לבית הכנסת) וגומרין את כולו. ואם אי אפשר להן גומרין את כולו (בבית הכנסת בפעם אחת). ההלל אין פוחתין ממנו ואין מוסיפין עליו.

מה המקור להסדר שמוצע על ידי התוספתא?

אם עוברים על סדר ההגדה בפרק העשירי של מסכת פסחים במשנה, שהוא למעשה המקור למהלך הסדר שלנו, רואים שפרקי ההלל הם הפרקים הארוכים היחידים שיש חובה לאומרם, בציטוט מהתנ"ך. כל חלקי הסדר האחרים הם שיחה יותר חופשית. כמו למשל,

מזגו לו כוס ראשון בית שמאי אומרים מברך על היום ואח"כ מברך על היין ובית הלל אומרים **מברך על היין ואחר כך מברך על היום:**

מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות **רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור פסח על שום שפסח המקום וכו'.**

ואפילו החובה לדרוש בארמי אובד אבי, נראה שהיתה בדרך של דרשה, שאינה בהכרח על פי נוסח קבוע. שהרי למדנו שם שהאמירה היא על פי דעת הבן. **'ולפי דעתו של בן אביו מלמדו** מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה'.

התוספתא **דואגת לאלה שלא יודעים לומר את ההלל**, ולכן היא מציעה את הפתרון של הליכה לבית הכנסת באמצע הסדר.

באופן כללי ניתן לומר **שהמערכת ההלכתית אינה מעודדת הלכות עבור אנשים מסוימים**. הדוגמא היותר ידועה בדבר היא במקרא ביכורים.

כך שנינו במסכת ביכורים פרק ג משנה ז,

בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא וכל מי שאינו יודע לקרות מקרין אותו. נמנעו מלהביא.

התקינו שיהו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע:

יתכן וגם כאן עברנו הליך דומה, שהרי מצינו כמה מאות שנים מאוחר יותר במסכת סופרים, שנהגו לכתחילה לומר הלל בבית הכנסת. המשנה במסכת סופרים מביאה הלכה זו גם כן משמו של שמעון בן יהוצדק, כמו במסכת ערכין, ומוסיפה ל"ח הימים שהוזכרו לעיל עוד לילה אחד.

2. מסכת סופרים פרק כ' הלכה ז',

דתינא ר' שמעון בן יהוצדק אומר, ימים שמונה עשר ולילה אחד, יחיד גומר בהן את ההלל, ואילו הן, שמונת ימי חנוכה, ושמונת ימי החג, ויום טוב של עצרת, ובגולה אחד ועשרים יום ושני לילות. ומצה הן המובחר לקרות את ההלל בשני לילות של גלות, ולברך עליהן, ולאומרן בנעימה, לקיים מה שנאמר ונרוממה שמו יחדיו, ויום טוב הראשון של פסח ולילו. וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים.

כנראה שבמסכת סופרים פיתחו את שנאמר בתוספתא. במקום להשאיר את הנושא לבחירתם של אלה שלא ידעו לומר הלל כראוי, הפכה התקנה שניתקנה בדיעבד, לתקנה שהיא לכתחילה. כאמור כך הוסיפו לדברי הגמרא במסכת ערכין את ליל הפסח ל"ח הימים בהם אומרים הלל, ולמדו שם, י"ח ימים ולילה אחד.

ועוד, כך הוסיפו שיש חשיבות לומר את ההלל ביחד, על פי הפסוק מתהילים, ונרוממה שמו יחדיו. ועוד, כך פתרו בעיה נוספת של אמירת הברכה לפני ההלל בבית. הבעיה היתה כיצד לברך על הלל שהוא מחולק לשני חלקים. הבעיה נפתרה בכך שתקנו שמי שברך בבית הכנסת, שוב אינו מחויב לברך בביתו. וכשהוא קורא אותו בביתו אינו צריך לברך, שכבר בירך ברבים.

4. התפתחות ההלכה אצל הפוסקים הראשונים

השאלה שעמדה בפני הפוסקים לדורותיהם היתה א"כ, האם להתבסס על הבללי בלבד, כפי שלמדנו במסכת ערכין, לקרא בגמרא י"ח ימים שקורין בהם את ההלל, ולא לומר הלל בבית הכנסת כלל, או שיש מקום להתבסס על מסכת סופרים שפיתחה את האמור בתוספתא, ולמדה שגם בליל פסח יש לומר הלל בבית הכנסת.

מסתבר שהפוסקים חלקו בדבר.

הטור במאה הי"ד מביא את דברי מסכת סופרים כמנהג ראוי. הוא מתלבט האם יש מקום לברך על ההלל שאומרים בליל הסדר, הוא מביא מחלוקת בין הפוסקים. חלקם פסקו לברך. חלקם נמנעו, בין השאר מאחר ולא אומרים את ההלל כולו בבת אחת, אלא מחלקים אותו, חציו לפני הסעודה וחציו לאחר

הסעודה. לכן ממליץ הטור לפתור את הבעיה על ידי הקריאה המקדימה בבית הכנסת עם ברכה, שתפתור גם את הברכה בליל הסדר. אין הוא פוסק כך בנחרצות, אלא בלשון של **מה טוב ומה נעים המנהג**.

טור אורח חיים הלכות פסח סימן תעג

בענין ברכת ההלל (של ליל הסדר) איכא פלוגתא דרבנותא.

יש מקומות שנוהגין לקרות ההלל בב"ה בציבור **כדי שלא יצטרכו לברך עליו בשעת ההגדה ומה טוב ומה נעים היא מנהגא ויש לו סמך במסכת סופרים**. דאיתא התם תניא ר"ש בן יצדק אומר י"ח ימים ולילה אחת גומרין בהן ההלל ובגולה כ"א יום וב' לילות ומצה מן המובחר לקרות ההלל בב' לילות של גליות ולברך עליו ולאמרה בנעימה ולקיים מה שנ' ונרוממה שמו יחדיו וכשהוא קורא בביתו א"צ לברך שכבר בירך עליו ברבים.

המחבר פסק כמו הטור, אך חיזק עוד את הלשון. כבר לא **יש מקומות שנוהגים**, כפי שכתב הטור, אלא **בליל ראשון גומרים את ההלל**. המחבר מחייב והרמ"א מתנגד.

שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תפז סעיף ד,

בליל ראשון של פסח **גומרין ההלל בצבור בנעימה בברכה תחלה וסוף**, וכן בליל שני של שני ימים טובים של גליות.

הגה: וכל זה אין אנו נוהגים כן, **כי אין אנו אומרים בלילה בבית הכנסת ההלל כלל**.

נאמנות למסורת האשכנזית מחייבת לנהוג על פי דברי הרמ"א, מה גם שדברין מסתמכים על התלמוד הבבלי ישירות.

גישה זו ננקטה על ידי שלושת ספרי ההלכה האשכנזים של המאה הי"ח והי"ט, [1] שולחן ערוך הרב, [2] ערוך השולחן, [3] משנה ברורה, נפסק כדעת הרמ"א שלא לומר.

שולחן ערוך הרב אורח חיים סימן תפז סעיף ח,

יש מקומות נוהגין לגמור ההלל בציבור בברכה תחילה וסוף בליל ראשון של פסח אחר תפלת ערבית וכן בליל שני של גליות. **ואין נוהגין כן במדינות אלו שאין אנו קורין כלל ההלל בבית הכנסת בלילה זה:**

ערוך השולחן אורח חיים סימן תפז סעיף ז,
כתב רבינו הב"י בסעיף ד', בליל ראשון של פסח גומרין ההלל בצבור בנעימה, בברכה תחילה וסוף, וכן
בליל שני בחו"ל עכ"ל. ואנו אין נוהגין כן ואין אומרים בבהכ"נ הלל כלל לפי שלא נזכר זה בש"ס
ובירושלמי איתא שהיו קורין הלל בבהכ"נ:

משנה ברורה סימן תפז,
(טז) אין אנו נוהגים - היינו במדינות אלו ומנהג ספרדים לומר:

5. המנהג היום

בפועל נהגו כמעט בכל קהילות ישראל כן לומר הלל בבית הכנסת בברכה. שתי סיבות לכך.
1. נראה שאנשי הקבלה השפיעו על תפוצת המנהג, כשראו בקריאת ההלל ערך מיוחד על דרך הסוד.
2. תלמידי הגר"א טענו שגם הגר"א נהג לומר, והם שקבעו את מנהג האשכנזים שבארץ.

אגב בכתובים לא מצינו שאמנם כך נהג הגר"א, ויש אפילו עדויות הפוכות לכך.
השבוע בקרתי לאחר שנים שוב בבית כנסת הגר"א בתל אביב. זה בית כנסת שהוקם בעיר החדשה
בשנת 1934 ועל אחד הקירות מצוין שגם ראש העיר דיזנגוף זכה לעלות שם לתורה, כשנה לפני פטירתו
בשנת 1936.

על כותל המזרח יש תדפיס של כל הנהגות הגר"א שהיו רשומות על קיר המזרח בבית הכנסת שלו
בווילנא. אין שם זכר לאמירת הלל בליל פסח. לעומת זאת מסר לי רב בית הכנסת הרב גלרנטר, שכן
אומרים במקום הלל בליל פסח בברכה.

כך גם סוכמו הדברים בסידור אזור אליהו סידור בנוסח הגר"א שהו"ל פה בירושלים על ידי ישעיהו
וינוגרד, המצטט את כל מנהגי הגר"א. בפרק המיוחד להלל בליל פסח נאמר.

מנהג אשכנז שלא לאומרו כלל. (כדעת הרמ"א תפ"ז ד'). וכך נוהגים עד היום בחו"ל, וכך נהג גם
מן הגרי"ז (רבי וולוועל סולבייצ'יק, אדי) גם בא"י. (והגר"ש סלנטר ומרן החזון אי"ש קראו בלי
ברכה). ומשמעות דעת הגר"א בפירושו שם סקי"ג כדעת הרמ"א דאין אומרים. דלא נתקן אלא
לשאינם בקיאים (כמו בתוספתא פסחים). ומה שמביא בסימן תרע"א סק"א ראייה להדלקת נר
חנוכה בבית הכנסת מאמירת הלל בליל פסח בבית הכנסת, אינו אלא לענין הברכה. שאפשר
לברך גם כאשר המצווה אינה כתיקונה.

ומה שנהגו הפרושים בא"י לאומרו בברכה הוא כמנהג הספרדים (וכדעת המחבר). וכן כתב
הגרימ"ט בספרו עיר הקודש והמקדש (כ"ד ט'), דיש שאין נוהגים כן על פי הגר"א. (והגר"ר שריה

דבליצקי מוסר בשם רבי שמעון כהן מווילנא שבתקופתנו גם בבית מדרש הגר"א נהגו לומר בברכה. אך צ"ע אם ניתן להביא מתקופה זו ראייה אחר שכבר נתפשט מנהג החסידים כספרדים.

נסכם את שכתבנו.

1. לא מצינו שהלל נקרא בלילה, וכך עולה גם מפשט הגמרא במסכת ערכין.
2. בתוספתא מוזכרת הליכה לבית הכנסת באמצע הסדר, על מנת לקרא את ההלל בחברותא. זה היה מנהג בדיעבד, שהיה מיועד למי שאינו בקיא בקריאתו של ההלל.
3. במסכת סופרים הפכו את המנהג שבדיעבד למנהג לכתחילה. המנהג אומץ על ידי בעל הטורים ועל ידי המחבר.
4. כיום נהגו בקהילות הספרדיות והחסידיות לאומרו, ובקהילות האשכנזים בחו"ל נמנעו, ובארץ אמרו גם הפרושים, על פי מסורת הגר"א.

6. הלל בערב יום העצמאות

ומדאתינן להכי, נתייחס גם לאמירת הלל בברכה בליל יום העצמאות. לאחר קום המדינה קבעה הרבנות הראשית לומר הלל ללא ברכה רק בתפילת שחרית. הקביעה לומר רק בשחרית היתה על פי הנאמר בגמרא שהלל נאמר רק בבוקר. ההימנעות מאמירת הברכה נבעה מהיסוס, או מרצון לאחד באמירת ההלל גם את החוגים היותר חרדים. הציבור הצביע ברגלים. בעיקר חוגי הקיבוץ הדתי, שגייסו לפסיקתם את הרב גורן. כשהרב גורן מונה לרבנות הראשית בשנת תשל"ב הוא שינה את המנהג. הוא קבע לומר הלל בברכה. הוא הוסיף ותיקן שיאמרו הלל גם בליל יום העצמאות כמו בליל הפסח. נראה שזו דוגמא מצוינת להתפתחות הלכתית, והיא בהחלט יכולה להזכיר לנו את ההתפתחות שתיארנו מקודם על אמירת הלל בליל הפסח. המנהג מתפתח על ידי שילוב בין פסיקה הלכתית ראשונית, לרחשי הלב של הציבור, השב וגורר אחריו את הפוסקים.